

Stati

VLASTIMIL VÁLEK

FREKVENCE ČESKÉ POVÁLEČNĚ MEMOÁROVÉ LITERATURY

Memoárová literatura (projevující se v nejrozmanitějších formách)¹ provází české novodobé písemnictví po celou dobu jeho vývoje, i když ne vždy stejně intenzívně: po létech „úrodných“ přicházejí léta „hubená“, po vzpomínkách jen ilustrujících a shromažďujících materiál objevují se memoáry, které pronikavě a vývojově správně odhalují smysl dobového vření a lidského snažení a stavějí před čtenáře portréty osobností či důležité etapy dějinného vývoje v plné dynamice, zaklíněné do všech společenských souřadnic. Záleží na osobnosti pamětníka, jeho světovém názoru a na místě, které zaujímá v životě společnosti.

V našem příspěvku se chceme stručně zamyslet především nad frekvencí poválečné české memoárové literatury² a postihnout alespoň základní tendence, které působily na její více než třicetiletý rozvoj. Jde nám o to poukázat přehledně na faktory ovlivňující memoárovou produkci po roce 1945, upozornit v hlavních rysech na společenské a ideové souvislosti, na které poválečná vzpomínková literatura na jedné straně reaguje (svým zveřejněným svědectvím je pomáhá do jisté míry chápat) a do nichž se na straně druhé sama včleňuje. Je to problematika značně rozsáhlá a složitá, proto ji můžeme v našem zamýšlení jen naznačit v obecnější rovině. K plastičnosti snad pomůže stručné srovnání s memoárovou produkcí vyšlou před rokem 1945, tj. v prvních čtyřech desetiletích 20. století.

Z celého dlouhodobého vývoje české memoárové literatury je kvantitativně nejbohatší tvorba vydávaná v 20. století; z této produkce pak prvenství co do množství patří vzpomínkám publikovaným po druhé světové

¹ Viz autorovu stat *Problematika třídění současné české memoárové literatury*, SPFFBU 1965, D 12, 19–34.

² Nás zajímá v tomto příspěvku vzpomínková literatura opublikovaná, protože se aktivně podílí na vytváření obrazu poválečné literatury a zasahuje do literárního dění; vedle otištěné produkce existuje však také memoárová literatura rukopisná, uložená v literárních archívech, soukromých pozůstalostech apod. Tyto nezveřejněné vzpomínky nejsou ovšem širší čtenářské obci známy (jsou dostupné jen úzce vymezenému okruhu odborníků), a nezúčastňují se interpretace minulých událostí, na něž pamětník vzpomíná.

válce: z několika set prací memoárového charakteru vydaných v tomto období (do počtu jsou zahrnuty i práce vycházející za autorova života v několika vydáních, reedice starších děl, soubory korespondence mající memoárový charakter, práce v zásadě vzpomínkové stojící na pomezí mezi literaturou memoárovou a krásnou a závažnější vzpomínky publikované časopisecky; nejsou sem zařazeny početné pamětnické črty otiskované v časopisech a v novinách zejména u příležitosti různých výročí apod. — např. četné drobné vzpomínky na P. Bezruče, V. Nezvala atd.³) byla necelá polovina zveřejněna v letech 1900—1944 (tedy za 45 let), větší část v letech 1945—1978 (tedy za 34 let). Průměrná roční produkce je tedy v letech 1900—1944 nižší než v období 1945—1978. V rozmezí těchto let nebyly ovšem vzpomínky vydávány rovnoměrně — měly svůj příliv i odliv. Pomineme-li poněkud patrnější výskyt vzpomínek okolo roku 1914 a 1920, má předválečná vzpomínková literatura ve svém vývoji prakticky jedno výrazné období, kdy memoárová produkce prudčeji vzrostla: druhou polovinu dvacátých let a téměř celá léta třicátá (1926—1938). Naproti tomu poválečná memoárová literatura má v podstatě tři vrcholy: druhou polovinu čtyřicátých let, konec padesátých a počátek šedesátých let a pak o něco méně výraznější druhou polovinu let sedmdesátých. Průměrná produkce v memoárové literatuře první poloviny 20. století se udržuje v prvním desetiletí, k poklesu dochází zejména uprostřed první světové války, pak částečně na počátku dvacátých let a značný odliv se ukazuje za druhé světové války v letech 1940—1944. Po druhé světové válce se početně podprůměrná produkce projevila zvláště v první polovině padesátých let (reakcí na to je pak růst memoárů kolem roku 1958), pak v druhé polovině šedesátých let a v první polovině let sedmdesátých. Tento stav má nesporně řadu příčin, na něž bychom chtěli v dalších výkladech poukázat.

Jak jsme již upozornili, úloha memoárové literatury po skončení druhé světové války vzrostla: lidé se intenzivně zajímali o svědectví, dokumenty a fakta vážící se k průběhu uplynulých let, spojených nejen s utrpením a nesvobodou, ale i s bojem a hrdinstvím. Jedni, rozjitřeni právě uplynulými událostmi, chtěli vyslovit co nejrychleji své osobní zážitky z válečných let (ať už je strávili v odboji, na frontě či v koncentračním táboře), druzí chtěli poznat to, co dosud nevěděli, a dopátrat se pravdy. Protože na objektivní hodnocení historiků doložené autentickými dokumenty bylo ještě příliš brzo, zastupovala je zatím subjektivní osobní hodnocení pamětníků.⁴

³ Soupis vzpomínek na Vítězslava Nezvala obsahuje diplomová práce Renaty Hynštové (*Memoárová literatura jako pramen poznání života a díla Vítězslava Nezvala*, Brno 1978), na Petra Bezruče diplomová práce Drahoslavy Křížové (*Memoárová literatura jako pramen poznání života a díla Petra Bezruče*, Brno 1979).

⁴ Později byla tato svědectví zčásti věleněna mezi pramenný materiál historiků, popřípadě doplněna i opravena. Např. souhrn osobních svědectví sloužících jako dokumentární materiál o druhé světové válce, zejména o osvobození našich zemí Rudou armádou, shromáždili a vydali historikové František Mainuš a Zdeněk Konečný: *Kronika osvobození Jihomoravského kraje* (Brno 1962), *Osvobození Severomoravského kraje ve světle kronik* (Ostrava 1962); patří sem také publikace *Vybojovali nám mír. Sborník vzpomínek sovětských vojáků na osvobození ČSR* (Praha 1961) ad.

Uvedený důvod je určující pro bouřlivý rozvoj vzpomínkové literatury v prvních poválečných letech, tj. v období 1945—1946. V průběhu let působí ovšem na vznik pamětnické literatury ještě další okolnosti.

Poválečná česká vzpomínková literatura je ovlivňována během svého pětaticetiletého vývoje několika faktory.⁵ Velmi důležitá pro rozvoj poválečných memoárů je skutečnost, že předchozí vývojové etapy a události, na něž se v pamětech vzpomíná, mají bezprostřední vztah k současnému dění — jsou tedy součástí živé tradice, jsou předstupněm dneška; současníci poměřují své dnešní konání a jeho výsledky s tím, co se událo v minulosti, a ověřují si tak správnost počínání. Tato minulá období jsou proto vlastně neoddelitelnou součástí naší poválečné přítomnosti, protože jsou v nich v zárodečném stavu obsaženy prvky, z nichž vznikala soudobá realita. To platí pro původní vzpomínkovou produkci celého poválečného období. Nové pohledy přináší vzpomínky na vytvoření samostatného státu (sem se promítají i vyprávění o působení našich občanů v Rusku za světové války i po ní, objevuje se také obraz VŘSR), na dvacátá a třicátá léta, mající zásadní význam pro rozvoj našeho dělnického hnutí i pro vývoj moderního umění (vzpomínky na založení KSC a její vývojovou cestu,⁶ vzpomínky příslušníků umělecké avantgardy), na průběh druhé světové války, na osvobození z nacistického útlaku i na poválečná léta a zachycují archivním dokumentem nepostižitelnou atmosféru doby. U příležitosti výročí těchto dějinných událostí v letech po druhé světové válce přirozeně zesílila vlna svědecké literatury, jež reagovala mimo jiné i na sociální objednávku a vycházela vstříc aktuální poptávce po literatuře svědeckého (a vůbec dokumentárního) typu. I když v této souvislosti docházelo k zesílení knižní memoárové produkce (tj. samostatných vzpomínkových vyprávění a vzpomínkových sborníků), největší množství vzpomínek vždy přinesly noviny a časopisy. Charakter těchto vzpomínek měl ovšem často pečeť toho, že byly psány i vydávány u příležitosti jubileí (platí to zejména pro časopiseckou vzpomínkovou literaturu).

Spolu s tímto objektivně působícím společenským (dobovým) faktorem, který se nutně prolíná s ideovým postojem pamětníkovým (viz např. práce Jiřího Taura, Ludvíka Svobody, Gusty Fučíkové, Antonína Troušila, Josefa Rybáka aj.), působí dále faktor, který bychom mohli označit jako subjektivní (podílí se na něm ve zvýšené intenzitě autorův osobní postoj, tj. jeho subjektivní interpretace faktů). Vyplývá z toho, že pamětníci chtějí rozbít nebo alespoň zpochybnit zkreslené představy o minulosti, objasnit bílá místa, veřejně promluvit o problémech, o nichž se dříve mlčelo nebo psalo neúplně; jde např. o činnost KSC v meziválečné době nebo o činnost levé umělecké avantgardy v době mezi válkami apod. Autoři pamětí chtějí na podkladě vlastních zážitků vyložit, „jak to do-

⁵ Roztříděním těchto faktorů jsem se zabýval již v článku *K problematice poválečné české memoárové literatury*, Česká literatura 1971, č. 5/6, 452—478; shrnutí uvedených faktorů je na stranách 452—454. Protože jejich poznání je pro výklad vývojové cesty poválečné memoáristiky důležitý, přebírám je místy v upravené a rozšířené podobě i do těchto úvah.

⁶ Podrobněji o tom v autorově článku *Vzpomínky na založení a boje Komunistické strany Československa a jejich místo v české memoárové literatuře*, in: *Padesát vítězných let*, Brno 1973, 113—121 (redigoval Bedřich Čerešňák).

opravdy bylo“ a co se fakticky stalo, chtějí narušit vžité představy a odhalovat zapomenuté a zasuté vztahy. Od předchozích obecných soudů o minulosti proto přecházejí ke konkrétním detailním výkladům, shromažďují nové poznatky, nové dokumenty, předkládají autentická svědectví — minulost se tak v jejich podání jeví v konkrétní podobě, je analyzována (např. sborníky *Veliká cesta*, 1960; *Komunisté vyprávějí*, 1961; *Rudí odbováři vzpomínají*, 1961; 1921, *vzpomínky na vznik KSČ*, 1962; Fr. Halas st., *Máje a prosince*, 1959; V. Nezval, *Z mého života*, 1957; L. Linhart, *Kus vzpomínek na levou frontu*, 1961; Jiří Taufer, *Strana, lidé, pokolení*, 1962, aj.). Prežívající představy o minulosti jsou přehodnocovány, memoáristé působí na čtenáře tak, aby na podkladě nově přinesených autentických vzpomínkových svědectví změnil nebo doplnil svůj názor a opravil svůj postoj k těm jevům nedávné minulosti, které mu pamětník interpretuje. A nejde vždy jen o vzpomínky na velké postavy minulosti, důležité instituce nebo na významné události. Zkreslené představy se mohou týkat i běžného života. Viktor Šklovskij např. uvádí, že všichni lidé neumějí správně pozorovat ani obyčejný život kolem sebe, a proto „jsou vzpomínky užitečné, i když se vzpomíná na věci obyčejné, jaké mohli vidět všichni, ale neviděli“.⁷

Další faktor, který rovněž působí při rozvoji poválečného typu české memoáristiky, tkví ve vývoji literatury dokumentárního a reportážního typu, s nímž mají paměti styčné plochy. Není bez významu, že dokument a fakt získávají v literatuře už od dvacátých let na důležitosti, že literatura faktu a publicistika silně ovlivňují literaturu krásnou a že svědectví těch, kteří „osobně prožili, byli při tom“, bývá zpravidla pokládáno širokými čtenářskými vrstvami za nejvěrohodnější. To dovoluje využít vzpomínkové literatury do jisté míry i k formování názorů lidí, ovlivňovat jejich způsob interpretace faktů. A tak mají některé paměti také výrazný výchovný, agitáční nebo obranný charakter (paměti s válečnou tematikou, paměti revolucionářů, politiků apod.); k výchovným účelům je někdy využíváno speciálně vybraných a uspořádaných sborníků, shrnujících např. vzpomínky na dětství a mládí spisovatelů (*Když velcí byli malí*, 1959, uspoř. Vl. Kovářík; *Paměti českých spisovatelů z dětství*, 1946, uspoř. Fr. Pražák).

V neposlední řadě přispívá k poválečnému rozvoji memoárového žánru také zvyšující se obliba děl souvisejících s literaturou faktu, tj. životopisných knih a populárněvědeckých publikací, které odkrývají lidem pohledy do světa vědy a techniky, ale i umění. Produkce podobných prací (zejména započítáme-li sem i odborné knihy s příbuznou tematikou) několikanásobně převyšuje produkci literatury krásné. Tyto knihy získávají čtenáře tím, že stavějí na reálných faktech a dokumentech, rozšiřují jeho obzor a uspokojují jeho touhu po poznání (srov. např. edici *Fakta a objevy*, cestopisnou

⁷ Viktor Šklovskij, *Vzpomínky na vzpomínky*, Praha 1972, 61. Autor v této souvislosti na straně 60n. píše: „Vzpomněl jsem si na to proto, že jeden čtenář mě v dopise do Literárních novin napadl (neodpověděl jsem), že v knize Staří mistři lžím, jak jdou podzimní ledy. Dopis byl z Leningradu. Podzimní ledy musil onen člověk vidět, protože ledy jdou veřejně, ale neviděl. Nikdo mu neřekl, že se jen musí podívat. Knize neuvěřil. Lidé neumějí vždycky vidět to, co se jim děje před očima.“

literaturu apod.). I v oblasti netechnické, v oblasti kulturního a společenského života je trvalá potřeba seznamovat čtenáře s novými poznatky, nově zhodnotit řadu jevů a osobností, které minulá doba pomijela či hodnotila nepřesně, nebo podívat se na ně z nového zorného úhlu (proto se oblíbě těší práce M. Ivanova o RKZ, K. H. Máchovi apod.). Toto nové odborné hodnocení bylo často provázeno pamětníckými svědectvími, která odhalovala ony stránky zkoumaného jevu, jež jsou archivními dokumenty nedoložitelné. Demokratizace společenského života po roce 1948 totiž umožnila širokému okruhu lidí zúčastnit se kulturního a společenského dění nejen jako objekt, ale také jako aktivní subjekt; díky tomu někteří z nich vydali svědectví, která byla zveřejněna.⁸ Byly tak shromažďovány autentické výpovědi (ovšem s různým stupněm subjektivního pohledu) a dokumentární materiály k pokrokovým tradicím našeho národa. To vše zase napomáhalo odborníkům a jejich práce podporovaly vznik dalších pamětníckých svědectví. Takovému vzájemné ovlivňování je patrně například při hodnocení činnosti KSČ od dvacátých let nebo při posuzování úlohy a významu naší levé umělecké avantgardy (srovnej např. odborné stati v časopise Česká literatura té doby a příslušnou memoárovou produkci — V. Nezval, L. Linhart, K. Honzík, J. Mikota, J. Taufer nebo v sedmdesátých letech vydané paměti některých herců aj.).

Tyto faktory mají rozdílnou intenzitu a doba jejich působení se v časovém průběhu mění; neovlivňují proto memoárovou literaturu stejně silně a nejsou rovněž co do významu v jedné rovině.⁹ Jde o faktory v podstatě trojího typu: první stojí mimo literaturu, druhé vycházejí z literatury samé a třetí jsou uloženy v pisatelově subjektu.

Především jsou to vlivy působící na vzpomínkovou literaturu zvenčí. Tyto objektivní vlivy poznamenávají memoáristiku ve všech vývojových fázích a jsou z hlediska kvality memoárové literatury důležité. Podstatné místo zde zaujímá faktor *dobový* (společenský), který tkví ve vztahu této literatury i pamětníka k minulosti a k současnosti a do něhož se promítá významně i zřetel *ideový* (tj. autorův postoj k interpretovaným jevům, podmíněný jeho světovým názorem). Do této oblasti je třeba zařadit rovněž tlak vyvolaný *sociální objednávkou*, k níž přiřazujeme i *čtenářskou poptávku*. V této souvislosti musíme počítat také se snahou odborníků a často i publicistů soustředit od pamětníků svědectví jako dokumentární materiál, který by posloužil k hlubšímu poznání atmosféry doby¹⁰ (faktor *odborný*, popř. *dokumentární*).

Dále jsou to faktory vycházející z literatury samé: Faktor *literární*, který souvisí se vztahem memoárové literatury k jiným oblastem pí-

⁸ Např. Anna Třesohlavá, *Z naší rodinné kroniky* (Praha 1962), František Halas st., *Máje a prosince. Vzpomínky z první republiky* (Praha 1959), Antonín Trousil, *Hrst vzpomínek* (Praha 1962) aj. a řada vzpomínkových sborníků, na nichž se nejčastěji a nejvíce podílejí pamětníci, kteří by nikdy sami své vzpomínky nenapsali, ale kteří je rádi přednesou pořadatelům sborníku a ti je zachytí.

⁹ Označení těchto faktorů bude třeba zpřesnit, považujeme je do jisté míry za pracovní.

¹⁰ Viktor Šklovskij např. říká: „Snažím se uchovat vzpomínky na nejobyčejnější věci, chtěl bych oživit zapomenutou vůni dýmu a prachu minulosti.“ (Op. cit., 56.)

semnictví (zvláště k literatuře faktu, ale také k literatuře krásné, k publicistice i k literatuře odborné); sem je třeba zařadit i *vliv literárního vzoru*, který působí na práce dalších pamětníků (v českých zemích je takovým vzorem např. Vítězslav Nezval, jehož paměti *Z mého života* vyšly časopi-secky v roce 1957, knižně o rok později; slovenští literární historikové právem připisují takovéto významné místo memoárové dílogii Andreje Plávky *Smádný milenec* z r. 1971 a *Plná čaša* z r. 1975; úryvky z Plávkových paměti vyšly už r: 1969 ve Slovenských pohľadech č. 9, 10, 11 a 12¹⁴); faktor *propagační, agitační, výchovný*, které souvisejí se schopností literatury vůbec a vzpomínek zvláště působit jako autenticky pojímaný materiál a podflet se tak na hodnocení a interpretaci faktů.

Třetí okruh vlivů tkví v pisatelově subjektu. Je to faktor „*subjektivní*“ (cítíme nepřesnost tohoto označení), který spočívá v osobním zaujetí memoáristů a ve snaze rozbít ustálené, z pamětníkova hlediska často i problematické představy o minulosti a který je v těsné souvislosti s úlohou pisatele paměti, jakou zaujímal v popisovaných událostech. Trvalým podněcujícím faktorem zejména u starších pamětníků je snaha podat informaci o minulém životě (faktor *svědecký*), tuto životní pouť vyložit a zrekapitulovat (zejména u pamětnických vyprávění politiků, ale také herců; rozkvět herecké memoáristiky, zvláště od r. 1973, je nade vši pochybnost — vzpomínky vydali Rudolf Deyl, Petr Hořec, Zuzana Kočová, Eduard Kohout, Jarmila Kronbauerová, Antonín Langer, Jaroslav Marvan, Ladislav Pešek, Jaroslav Průcha, Olga Skálová, Zdeněk Štěpánek, ale v časopisech také Bohumil Bezouška, Jiřina Bohdalová, Jiřina Šejbalová, Bedřich Zelenka aj.).

Obliba memoárové literatury provázející téměř celý její poválečný vývoj způsobila, že prakticky všechna ústřední nakladatelství zřídila pro vydávání memoárů speciální ediční řady. Na vydávání vzpomínek se ovšem podílela i síť krajských nakladatelství (v nichž vycházela především taková pamětnická svědectví, jejichž tematika byla zaměřena krajově, a vyhovovala tak konkrétním potřebám regionu). Přitom je třeba brát v úvahu, že produkce poválečné memoáristiky je doprovázena také reedicemi starších memoárů.

Obraz memoárové literatury, jak se utvářel v průběhu uplynulých pětácti let, je na rozdíl od obrazu prozaické nebo básnické tvorby poměrně jednotnější. Vzpomínková literatura totiž v podstatě nepodléhala různým literárním vlivům a směrům, nebyla výrazněji poznamenána formálními výboji, a neodchýlila se tedy od realistického způsobu ztvárnění reality. Její úskalí tkví spíše ve způsobu interpretace jednotlivých zpodobňovaných faktů; do ní může různě intenzívně pronikat — a také skutečně proniká — subjektivní názor pisatelův, avšak nutnost popisovat reálná fakta v jejich časové posloupnosti a sociální i společenské zaklíněnosti, jakož i možnost jejich konfrontace s jinými prameny nutně vede pamětníka k tomu, aby vycházel ze skutečnosti a své soudy touto skutečností znova prověřo-

¹⁴ Srovnej např. Ivan Kusý, *Memoáre ako svedectvo rozhrania*, Slovenská literatúra 1979, č. 3, 217–238; Albín Bagin, *Pokus o charakteristiku memoárovej literatúry*, Slovenská literatúra 1977, č. 2, 170–179 aj. Oba autoři (a četní další) se věnovali rovněž důkladnému rozboru Plávkových paměti ve speciálních člán-cích.

val.¹² Dokumentární materiál, který většina pamětníků do svých vzpomínek zařazuje, podporuje přirozeně realistický způsob podání (základní realistické vyznění nenarušuje ani asociativní postup, který v pamětech zvolil V. Nezval; realistický je detail, věrohodné je vystižení atmosféry doby, proniknutí do Nezvalova vnitřního světa, uvádění konkrétních osobností atd.). V memoárové literatuře dochází však spíše k ideové diferenciaci mezi jednotlivými autory (ideový postoj není možno zamlžit formálními prostředky, symbolikou apod.). Někteří pamětníci (je jich většina) podporují vývoj společnosti směřující k pokroku, zatímco jiní k němu zůstávají neutrální (třeba i proto, že do jeho podstaty se jim nepodařilo proniknout) nebo se k němu stavějí záporně (těchto vzpomínek je málo a jejich vydání se soustřeďuje především do prvních poválečných let).

Také po stránce tematické je obraz vykreslený v poválečných memoárech relativně nepřiliš komplikovaný; je to dáno tím, že dominantní dějinné události, k nimž se paměti váží, prožívali všichni pamětníci, že dýchali jednu atmosféru, že tedy evokovaná minulost ztělesňující náš společenský vývoj byla pro všechny společná, různé bylo ovšem politické i společenské zařazení jednotlivce do této minulosti a jedinečná byla životní pouť pisatelova; i když mohla být (a skutečně byla) naše minulost pamětníky interpretována různě (viz např. rozdílné vzpomínky na první a druhou světovou válku) a zpracována z rozdílných hledisek, na podkladě individuálního výběru faktů, a to podle intenzity zážitku, účasti pisatele na zaznamenávaném ději a podle postoje, který k němu zaujímal, přece jen společně prožití událostí a historická podmíněnost vývoje společnosti poznamenávají všechny paměti opublikované po válce, takže za uplynulých třicet let (od roku 1948) vytvořily memoáry širokou, vzájemně se doplňující mozaiku doby. Při konečném hodnocení frekvence poválečné vzpomínkové literatury bude proto výhodné postupovat nikoli jen podle časového členění, ale také podle členění obsahového.

Jak jsme již uvedli, nebyl rozvoj české memoárové literatury po druhé světové válce zcela rovnoměrný; závisel na různé intenzitě působení už dříve zmíněných faktorů.

Velmi silná vlna memoárové literatury se vzedmula v době těsně poválečné — byla to především svědectví o válce, o životě na frontách, v koncentračních táborech a věznicích, svědectví o boji v ilegalitě.¹³ Její množství a tematická příbuzenost z ní tvoří relativně samostatný proud. Patří sem např. knihy Ludvíka Svobody *Z Buzuluku do Prahy* nebo *Cestami života*, Gusty Fučíkové *Vzpomínky na Julia Fučíka (Okupace)*, *Život s Juliem*

¹² Výjimku zde tvoří speciálně pojatý žánr určený dětem, v němž je fantazijní složka posílána; např. *Vzpomínky z dětství Jasefa L a d y*, Praha 1937, nebo od téhož autora *Kronika mého života*, Praha 1942; obě práce vyšly po válce v dalších vydáních.

¹³ Bibliograficky je tato literatura zachycena např. v publikacích: Václav B ě h o u n e k, *Naše vězeňská literatura*, Kytice 2, září 1947 (č. 9), 385–396; Hana R á k o s o v á, Václav Ž i v n ý (uspoř.), *Nezapomínejme — doporučující bibliografie k Mezinárodnímu týdnu boje proti fašismu 6.—13. září 1959*, Praha 1959; Jarmila Š t e f l í č k o v á, *Tisíce prošly peklem nacismu (Výběrový seznam knih o koncentračních táborech)*, Brno 1960; Milan S l a v í k (sestavil), *Druhá světová válka v literatuře. Výběrová bibliografie*, Znojmo 1970, aj.

Fučíkem, sborník *Žaluji*, práce Čestmíra Jeřábka *V zajetí Antikrista*, sborníky uspořádané Františkem Mainušem a Zdeňkem Konečným *Vybojovali nám mír*, *Osvobození Severomoravského kraje ve světle kronik* a řada dalších, ale i paměti předních politiků a představitelů buržoazní republiky vycházející v době těsně poválečné. Vzpomínky na léta 1939—1945 jsou obsaženy ovšem také v memoárech, které jsou věnovány i širší problematice.

Největší kvantum memoárů spjatých s tematikou válečných let bylo vytištěno v prvním poválečném období. Byla to doba, kdy pamětníci, plní dojmů z prožité okupace, pocífovali naléhavou nutnost vyslovit své zážitky, seznámit s nimi ostatní, usvědčit fašismus, ukázat strádání i hrdinství lidí. Základna potenciálních autorů byla tehdy neobvykle široká, a vezmeme-li v úvahu, že prožité utrpení bylo příliš silné a znovu nabytá svoboda příliš opojná, pochopíme, proč tolik svědků toužilo po tom, aby mohli promluvit veřejně. Nepřeberné množství sepsaných vzpomínek a vězeňské dokumentární literatury nemohlo být ani vydáno — jen část z nich byla čtenářům předložena v tištěné podobě.

Po prvním náporu se hladina memoárových prací s válečnou tematikou poměrně ustálila; poněkud více těchto pamětí nacházíme jen v polovině padesátých let (způsobeno to bylo výročím osvobození, koncem padesátých let (v souvislosti s výročím okupace našich zemí v září 1939) a konečně koncem let šedesátých (opět vliv jubileí). Vzrůst knižní memoárové produkce v těchto letech však není zvlášť výrazný; daleko zřetelněji se ovšem projevila tato výročí v počtu drobnějších pamětnických črt otiskovaných v časopisech.

Ze zkoumaného vzorku vzpomínek je rovněž patrné, že prožitá válečná léta zanechala v pamětnících trvalou stopu; memoáry tohoto typu vznikají nepřetržitě. Nemusí jít ovšem vždy o tematicky ucelené vzpomínky monografického typu věnované pouze válečným letům. Svědek, který popisuje své životní osudy, odehrávající se během delšího časového období včetně válečných let, věnuje těmto letům obvykle významnou pozornost — srov. např. pasáže v pamětech Josefa Rybáka *Kouzelný proutek*, 1968, nebo Ludmily Vančurové *Dvacet šest krásných let*, 1967, v řadě hereckých pamětí atd. Je pochopitelné, že delší časový odstup od války dává možnost většího nadhledu, a tím nutí pisatele k přísnějšímu výběru faktů. Je také samozřejmé, že odborné hodnocení okupačních let historiky nedovoluje vydáván nepodstatných nebo málo výrazných svědectví, která jen rozmnožují skutečnosti už dříve dostatečně známé. Čas vnímání vzpomínek (který považujeme za třetí časovou rovinu — vedle času, o němž se vypráví, a času vyprávění, tj. doby, v níž je vyprávění psáno) se neustále mění a čtenáři pamětí mají dnes k dispozici materiály a odborné studie o době, v níž se paměti odvíjejí, a proto také možnost kritického hodnocení vzpomínek a jejich konfrontace s odborně zhodnocenými prameny roste. S tím bezprostředně souvisí i fakt, že dříve často užívaná forma črt a drobnějších vzpomínek byla vystřídána formou rozsáhlejší, v níž je třeba už více pracovat s dokumentárním materiálem a zapojovat fakta do širších souvislostí; takové paměti sepsují spíše čelné osobnosti, jejichž podíl na boji proti fašismu měl zásadní charakter (např. paměti Ludvíka Svobody nebo Gustáva Husáka¹⁴); k tématu války a osvobozeneckého boje se bude memoárová

literatura ještě vracet, nesporně i v souvislosti s blížícím se 35. výročím osvobození.

Ostatní vzpomínková literatura má poněkud jinou frekvenci a obsahuje — vedle typů vyskytujících se v každé vývojové etapě, tj. vzpomínek starších pamětníků na uplynulý běh života (V. V. Štech, J. Svoboda, J. Rybák, O. Storch-Marien, ve specifické podobě pro mládež J. Lada, herecké paměti) — ještě jeden silný proud: tvoří jej memoáry vztahující se k meziválečnému období, k cestě KSČ od jejího založení do dnešních dnů, k zápasům dělnické třídy a k úloze levé umělecké avantgardy v dvacátých a třicátých letech 20. století. Všechny tyto paměti a vzpomínkové črty či fejetony a sborníky se přimykají k pokrokovým tradicím. Vyvolány byly také mimo jiné sociální objednávkou, spjatou s celkovou politikou a kulturně-politickou orientací našeho státu.¹⁵ V druhé polovině čtyřicátých a v první polovině padesátých let byla frekvence těchto pamětnických svědectví poměrně vyrovnaná. K podstatnému zvýšení jejich počtu došlo zejména koncem padesátých let a v letech 1961—1962, což má své příčiny. Koncem padesátých let zapůsobily iniciátorsky Nezvalovy vzpomínky *Z mého života* a bez významu nebyl ani vliv Erenburgových pamětí, které byly nejprve známy z ruského originálu, pak z časopiseckých úryvků a od roku 1962 i z knižního vydání. Tím byl dán výraznější popud k sepsání a publikování velmi četných vzpomínek ze života umělecké meziválečné avantgardy. Vycházely nejprve v časopisech a v novinách, poté byly soustředěny do vzpomínkových knih. Značnou úlohu zde vedle faktoru dobového sehrál i faktor „subjektivní“, svědecký a čtenářská poptávka. V roce 1961 pak uplynulo 40 let od založení KSČ; okolo tohoto výročí se soustředilo zejména množství vzpomínkových sborníků. Memoárová literatura tohoto proudu tvoří jeden z nosných pilířů memoáristiky padesátých a šedesátých let nejen pokud jde o ideovou a tematickou stránku, ale také pokud jde o frekvenci produktivních žánrových forem.

Zvýšená produkce uprostřed sedmdesátých let znamená znovuoživení zájmu o tento druh literatury a reprezentuje i snahu vyjádřit vnitřní vztah pisatelův k současnému světu. Podílejí se na něm především memoáry herecké, z nichž některé mají až lyrizující nádech. Generace slavných českých herců dosáhla v této době věku, kdy se každý zamýšlí nad smyslem a významem své práce a kdy touží zaznamenat pro potomky svědectví o svém místě v životě společnosti. Protože šlo o herce, jejichž práci na divadle nelze vlastně zachytit a uchovat příštím generacím (s výjimkou záznamu představení na filmový pásek, což se děje až v poslední době, a to jen u některých nejvýznamnějších představení), snažili se co nejvěrněji vypo-dobnit i atmosféru jednotlivých představení a soustředit dobové kritiky hodnotící jejich výkony. Sváděné zápasy, prohry i vítězství, jež zaznamenali, jsou svědectvím nejen o hercově životní pouti, ale i svědectvím o životě společnosti, protože divadlo vždy citlivě reaguje na společenské dění.

Největší množství memoárové literatury se tedy objevilo v naší pová-

¹⁴ *Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní*; díla tohoto typu jsou pro důkladnou práci s materiálem a pro způsob jeho interpretace kladena již mezi díla vědecká; srov. Ivan K u s ý, c. d., 235.

¹⁵ Hodnocení nejvýznamnějších z nich je v autorově stati uvedené v pozn. č. 6.

lečné literatuře zhruba třikrát (počet vzpomínek v těchto obdobích je ovšem rozdílný, vždy však přesahuje průměr):

a) v letech 1945—1946, kdy se na kvantitě vzpomínkových knih nejvíce podílela pamětnická svědectví o válce, koncentračních táborech, frontových a ilegálních bojích — byly to svým charakterem jistého druhu reportáže o době nedávno minulé. Slo často o knihy připomínající — obrazně řečeno — výpovědi svědků u soudu, před nímž zasedl na lavici obžalovaných fašismus. Postižených, a tedy i svědčících bylo mnoho. Mocně zde zapůsobil faktor společenský a ideový, svou roli sehrála také sociální objednávka. V této vývojové etapě došlo k souhře několika závažných faktorů, které kladně ovlivnily vznik vzpomínek;

b) v letech 1958—1963, kdy na kvantitativním vzestupu memoárové produkce participovala především pamětnická svědectví levé umělecké avantgardy i politické avantgardy a pamětnická svědectví spjatá s činností KSČ a s vývojem dělnického hnutí. Opět došlo k souhře různých faktorů: společenského a ideového (jde o faktory určující); k nim přistoupil faktor výchovný, agitační, uplatnění našel i faktor „subjektivní“ a ve značné míře i literární, který mohl působit právě proto, že korespondoval s ostatními faktory;

c) v polovině sedmdesátých let (zhruba od roku 1973), kdy je v pamětnické literatuře patrný výrazný podíl hereckých memoárů. Vedle faktorů společenského a ideového se prosadil faktor svědecký, podporovaný sociální objednávkou.

V padesátých letech byly vzpomínkové knihy z obou uvedených okruhů ve vzájemné rovnováze; impulsy ovlivňující vznik memoárové literatury nebyly tehdy silné. Poválečná společnost měla před sebou mnoho naléhavých úkolů, které pomáhala řešit i literatura; proto vzpomínky obracející se k minulosti dostaly se do pozadí. Okolo poloviny šedesátých let a počátkem let sedmdesátých, kdy se projevil pokles memoárové produkce, došlo k zeslábení společenského a spolu s ním také ideového faktoru, tedy určujících vlivů podněcujících kvantitativní růst vzpomínek (faktor literární a subjektivní nemohl tento vliv vyrovnat). Ke konci padesátých let bylo v memoárové produkci pouze o něco více prací s válečnou tematikou (platí to i pro počátek sedmdesátých let), a to také pod tlakem překladové pamětnické literatury, zejména sovětské.¹⁶ Vzestup memoárové produkce nastal opět okolo poloviny sedmdesátých let.

Z našich předchozích výkladů vyplývá, že rozvoj české poválečné vzpomínkové literatury je ovlivňován jak činiteli společenskými (dobovými, ideovými) a literárními, tak i čtenářským zájmem; odtud pramení také snaha nakladatelství vydávat tuto literaturu. Nasycení čtenářského zájmu určitým typem literatury pak nutně vede k nižší poptávce, a tím ke kvantitativnímu poklesu literárních děl. (Tento proces může probíhat ovšem také opačně.) Na pamětnickou literaturu vydávanou zejména od konce padesátých let měla značný vliv literatura krásná, takže v této době roste úsilí o beletrizaci pamětí, do popředí se v jistém smyslu dostává estetická

¹⁶ Zajímavé by bylo sledovat i frekvenci překladové vzpomínkové literatury a její vliv na rozvoj domácích memoárů; to se však vymyká rozsahu našeho příspěvku.

složka memoárových svědectví.¹⁷ Vzpomínky se tak více sblíží s uměleckou prózou.

Je třeba upozornit také na to, že některé z uváděných faktorů podněcujících růst memoárů vycházejí pouze z konkrétní tradice jedné země, a projevují se tedy výrazně jen ve vývoji vzpomínek jednoho národa; u nás se to týká například vzpomínek příslušníků levé umělecké avantgardy. Existují však vlivy, které poznamenávají memoárovou literaturu obecně, působí tedy v řadě zemí, ve více národních literaturách. Jsou to vlivy vycházející z historické či politické situace, která přesáhla hranice jednoho státu (jde v podstatě o faktory, které jsme označili jako společenské a ideové). Po druhé světové válce právě válečné téma takto široce ovlivnilo vzpomínkovou produkci mnoha národů. S tím souvisí i to, že na frekvenci české memoárové literatury určitého typu v poválečné době působí také přeložená memoárová literatura. Přeložené memoáry, často velmi podnětné a dokumentárně závažné (např. válečné vzpomínky sovětských autorů), zvyšovaly zájem o domácí memoáry, které s nimi byly srovnávány.

Poválečná česká memoárová literatura a její frekvence je tedy jednak součástí celkového obecného proudu povojnové vzpomínkové literatury, spjaté s mezinárodní situací po porážce fašismu, jednak má své vlastní specifické rysy vyplývající z konkrétních historickospolečenských podmínek a z domácích tradic.

ЧАСТОТА ЧЕШСКОЙ ПОСЛЕВОЕННОЙ МЕМУАРНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Автор статьи исследует на основе богатого мемуарного материала частоту мемуарной литературы в период после второй мировой войны и определяет влияния воздействующие на ее развитие. Это факторы действующие на литературу извне (общественный фактор исходящий из данной эпохи, идейный фактор, социальный заказ и прочие), факторы вытекающие из самой литературы (влияние литературного образца, традиция данного типа литературы, воспитательный и традиционный факторы и пр.) и факторы находящиеся в субъекте автора (стремление обратить внимание на свой способ видения и интерпретации событий, стремление разбить общепринятые представления о прошлом, свидетельский фактор и пр.). На основании этих факторов автор обосновывает наличие воспоминаний в послевоенный период и сравнивает его с количеством мемуаров в первой половине 20-ого века. Послевоенная мемуарная литература богаче и имеет в своем развитии некоторые выразительные вершины: период непосредственно после войны (1945—46), когда в количестве воспоминаний принимали участие прежде всего книги, связанные с военным периодом; 1958—63 г., когда на подъем мемуарной продукции оказали влияние свидетельства членов левого художественного авангарда и политического авангарда и воспоминания связанные с деятельностью КПЧ и с развитием рабочего движения; семидесятые г., когда несколько повышенная продукция содержит особенно воспоминания актеров. Все свои утверждения автор подкрепляет конкретным материалом.

¹⁷ Celý obraz by byl o něco složitější, kdybychom v přehledu brali v úvahu i dobu vzniku memoárových děl a dobu potřebnou k výrobě knihy; některé „přesahy“ ve vydávání memoárů k významným výročím lze přičíst na vrub např. delším výrobním lhůtám.